

בגדר איסור הקפת הראש והזקן

יצחק בר-אוויר

- א. הקדמה.
- ב. מקור האיסורים.
- ג. טעמי האיסורים.
- ד. הגדרת האיסורים.
- ה. מכוונת גילוח חשמלית.

א. הקדמה

בבואנו לעסוק בגדרי איסורי הקפת פאת הראש והשחתת הזקן, חשוב לחקור גם טעמיהם. הרמב"ם מדגיש בכמה מקומות את חשיבות הבנת טעמי המצוות, ונביא את דבריו בסוף הלכות מעילה¹: "ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כוחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו..." - דיעה זו מוסכמת על רוב חכמי הדורות, וכן היא דעתו של מרן הרב קוק זצ"ל²: "ויש להשכיל בטעמי תורה, לדרשם ולפרסמם, עד שחלקי השמיעות ישובו להיות גם כן מכוונים אל השכל בין מצד כללותם ובין מצד פרטיותם..."

ב. מקור האיסורים

מקור איסורי הקפה והשחתה הוא בפרשת קדושים³: "לא תקיפו פאת ראשכם, ולא תשחית את פאת זקנך" - במבט ראשון נראה שיש להסתפק האם יש לנו כאן איסור אחד או שני איסורים: האם איסור השחתה הוא תוספת לאיסור הקפת הראש; או שמא איסור השחתה עומד בפני עצמו. אולם לפי המובן מפשטות הכתוב ומקורות תלמודיים והלכתיים עולה, כי בפסוק זה ישנם שני איסורים: א. איסור הקפת הראש. ב. איסור השחתת הזקן. חלוקה זו מסתמכת על כלל חשוב במניית מצוות, שמלמדנו הרמב"ם⁴: "...אך ממה שראוי להוסיף לכלל הזה, הוא מה שאומר

1. פרק ח', הלכה ח'.

2. מידות ראייה, יראה, אות ו'.

3. ויקרא, י"ט, כ"ז.

4. הקדמה לסה"מ כלל 9 (עמ' ל"ד בהוצאת רמב"ם לעם).

עתה, והוא: הענין שאמרנו, שיש למנות את הענינים שמצוים או מוזהרים עליהם, הוא בתנאי שיהא באותו הענין שמוזהרים עליו לאו מיוחד בכל ענין וענין". כלומר, כשיש לאו המחלק את הפסוק (כדוגמת הפסוק שלנו) זה מורה שיש כאן חילוק לאוים.

ג. טעמי האיסורים

טעמים שונים נאמרו במצוות אלו וכדאי לסדרם לפי תוכנם:
1. סימן היכר - עם ישראל מובדל מן הגויים מעצם היותו עם ה', וזה דבר המחייב בקיום תורה ומצוות. אחת המצוות המעשיות המבדילה אותנו בהופעתנו החיצונית היא מצות איסור הקפת הראש ואיסור השחתת הזקן. בדרך זו הלך האבן-עזרא⁵ באחד משלש טעמיו למצווה זו.

רבינו בחיי מביא הסבר מענין⁶: התורה רצתה שישאר ההבדל בין הזכר ובין הנקבה, והסימן החיצוני שהקב"ה נתן בזכר זה הזקן ולכן צריך להשאירו, וכל מי שמשחית את הזקן עובר על רצון ה' כמו באיסור כלאים.

אם כן ראינו טעם ראשון: סימן היכר - להבדיל בין ישראל לעמים, ובין הזכר והנקבה.

2. יופי - תורת ישראל איננה בזה ליופי, וההיפך הוא הנכון - יש ערך ליופי ביהדות. גם במצוות אלו ערכו של היופי בא לידי ביטוי מעשי בחיי היום-יום. הזקן הוא לתפארת האדם כדברי האבן-עזרא⁵, ולכן יש איסור להשחיתו. בגלל היותו עם ה' אסור לנו להקיף את פאת ראשו כמעשה שוטים ושכורים, ולא נשחית את זקנו כי הדרת הפנים הוא הזקן כדברי הספורנו⁵.

הרשב"ר הירש מסביר⁶, שהתורה רוצה ללמדנו כי בכל מעשה בחיינו נחשוב על הצווי האלקי "קדושים תהיו", ואפילו אם מסתרנו היא רק ההופעה החיצונית להתנאות בפני בני-האדם, גם אז מצות הקדושה מחייבת אותנו לבל נקיף פאת ראשו ולבל נשחית פאת זקנו.

3. חנוך נגד עבודה זרה - ידועה דרכו העקבית של הרמב"ם בפירוש טעמי מצוות התורה. הרמב"ם מייחס הרבה מצוות שניתנו לנו כנגד מעשיהם של העכו"ם לבל ישתרשו בתוך דתינו. הרב קוק זצ"ל מגדיר זאת בצורה יפה:⁷ "החוס החורז העובר בתוך טעמי המצוות של הרמב"ם ז"ל הוא: יסוד מחיית עבודה זרה".

גם במצוה זו הלך הרמב"ם כדרכו וכך הוא כותב בספרו "מורה נבוכים"⁸: "וכבר בארנו בחבורנו הגדול, כי גילוח פאת ראש ופאת זקן נאסר בגלל היותו עדי כומרי עבודה זרה", וכן הוא כותב בחלכות "עבודת כוכבים"⁹: "דרך כהני עובדי כוכבים היה להשחית הזקן...". ובספרו העוסק במנין המצוות וטעמיה כתב¹⁰:

5. על ויקרא, י"ט, כ"ו.

6. על ויקרא, י"ט, כ"ז.

7. "סללי אורות" - פרק א'.

8. ח"ג, פרק ל"ז.

9. פרק י"ב, הלכה ז'.

10. מצוות מ"ג, מ"ד.

"וגם זה היה דרך כמרי עבודה זרה, כמו שמפורסם היום על דרך כהני האירופים שהם מגלחים את זקנם".

אפשר להביא מקור לדברי הרמב"ם מפסוק בירמיהו¹¹: "הנה ימים באים... על מצרים ועל יהודה ועל אדום ועל בני עמון ועל מואב ועל כל קצוצי פאה" - התרגום במקום מתרגם: "מקפי פתא", ויתכן שהכוונה היא לגויים המקיפים פאת ראשם ועובדים עבודה זרה.

גם בעל "ספר החנוך" הלך בדרכו של הרמב"ם, וזה לשונו¹²: "משרשי המצוה, כדי להרחיק ממנו ולהשכיח מבין עינינו ומכל מעשינו כל ענין עבודה זרה וכל הנעשה בשבילה, ובאה האזהרה מפורשת בדבר שיעשו לה בני אדם בגופותיהם, מפני שהיא למזכרת עוון תמיד אחר שהיא קבוע בגוף..."

4. האיסור דוקא למת - האבן-עזרא מביא¹³ בסעמו השלישי למצוות אלו, כי אסור זה הוא המשך לאיסור שריטת שררת למת המובא בפסוק שאחרי-כן, כי מי ששורט על מת גם משחית את זקנו ושער ראשו. דרך זו אינה לפי ההלכה שמצוות אלו נוהגות בכל מקום ובכל זמן.

ד. הגדרת האיסורים

כבר אמרנו בהקדמה כי אנו מוצאים בפסוק בתורה שני איסורים: איסור השחתת הזקן ואיסור הקפת הראש. המשנה במסכת מכות אומרת¹⁴: "הקורח קורחה בראשו והמקיף פאת ראשו והמשחית פאת זקנו... חייב". לפי המשנה יש חיוב על הקפה והשחתה.

מהו הקפת הראש? מסבירה הגמרא¹⁵: "ת"ר: פאת ראשו - סוף ראשו, ואיזהו סוף ראשו? זה המשוה צדעיו לאחורי אוזנו ולפדחתו", ומפרש רש"י במקום: "אחרי אוזנו אין שיער כלום, וכן במצחו אין שיער כלום, אבל בצדעיו שבאמצע יש שיער, ואם הוא משוה ונוטל כל השיער שבצדעיו למידת אחורי אוזנו ופדחתו זהו מקיף סוף הראש", וכוונת הדברים כפשוטם, שאסור לקצץ את פאות הראש עד כדי שיהיו צדעיו ללא שיער. צדעיו נחשב למקום שבין קצה העין ובין תחילת האוזן.

מהו השחתת הזקן? אומרת הגמרא במכות¹⁵: "ת"ר: פאת זקנו - סוף זקנו, ואיזהו סוף זקנו? שבולת זקנו". הרא"ש במקום¹⁶ מסכם את שיטות הראשונים בנושא זה, וזה לשונו: "...וחייב על הראש... ועל הזקן שתיים מכאן ושתיים מכאן ואחת מלמסח. פירש

11. פרק ס', פסוק כ"ח.

12. מצוות, רנ"א, רנ"ב.

13. על ויקרא, י"ט, כ"ו.

14. דף כ ע"א.

15. שם, ע"ב.

16. סימן ב', ג'.

ר"ח - מקום חיבור הלחי לצדעים הוי פאה וכן מצד אחר, ושני גבולי השפה אחת מימין השפה ואחת משמאלו ושבולת הזקן מתחת הרי חמש. ורש"י פירש - מקום חיבור הסנסר ועצם ואחת מימין הסנסר ואחת בשמאל שבולת הזקן באמצע הרי שלוש, וחיבור הצדעין מכאן ומכאן הרי חמש. וי"מ שעצם הלחי המחובר לצדעין הוא רחב ויש לו שתי פאות הרי ד' פאות במקום חיבורן, ואחת בשבולת הזקן. ופרק י' דנגעים (משנה ט') תנן - איזהו הזקן? מפרק של לחי עד פיקה של גרוגרת...". ואלו הרמב"ם בחלכותיו¹⁷ מסביר זאת בצורה אחרת: "...לפיכך אסרה תורה להשחית הזקן, וחמש פאות יש בו: לחי העליון ולחי התחתון מימין וכן משמאל ושבולת הזקן...". לפי הסבר הרמב"ם זה נראה פשוט, וכך הבינו ה"לחם משנה": "נראה שהוא מפרש החמש פאות בזה האופן: אחת במקום שמתחיל לחי התחתון ואחרת כנגדו למעלה מקום שמתחיל העליון, וכן בשמאל חכי, והאחת מה שנתלה מן הזקן - הרי הן ה', וכן נראה בפרוש המשנה" - ה"לחם משנה" מעיר, שאף אחד מן המפרשים לא חסביר כהרמב"ם.

בסוף דבריו, מתייחס הרא"ש¹⁸ לצד החלכתי-מעשי וזה לשונו: "...וירא שמים יצא ידי כולם ולא יעביר תער על כל זקנו, ולא כאותן חמניחים חוט בכל שהוא על הפאות כי לפעמים אינו מכוון כנגד הפאות".

בעקבות הרא"ש הלך מרן הבית יוסף, וכך פסק¹⁹: "פאות הזקן הם ה', ורבו בהם חזיעות לפיכך ירא שמים יצא את כולם ולא יעביר תער על כל זקנו כלל".

ח. מכונת גילוח חשמלית

עד כה עסקנו בטעמים והגדרות, ונמשיך בסוגיה הלכתית החשובה למעשה, והיא: גילוח במכונה חשמלית. במקור האיטור בתורה נאמר²⁰: "ולא תשחית את פאת זקנך". בברייתא במסכת מכות מובא²¹: "יכול אפילו גלחו במספרים יחיד חייב? תלמוד לומר לא תשחית, אי לא תשחית יכול אפילו אם לקטו במלקט ורחיסני יהא חייב? תלמוד לומר 'לא יגלחו'. הא כיצד? גילוח שיש בו השחתה, הוי אומר זה תער". דין זה הובא לחלכה בשו"ע²²: "אינו חייב על השחתת פאת הזקן אלא בתער, אבל במספרים מותר אפילו כעין תער", ופסק הרמב"ם¹⁷: "ואינו חייב עד שיגלחנו בתער שנאמר 'ולא תשחית את פאת זקנך' - גילוח שיש בו השחתה, לפיכך אם גלח זקנו במספרים-פסור". לפי פשט דברי הרמב"ם ניתן להבין כי הוא סובר, שאדם המתגלח במספרים פסור אבל לכתחילה אסור מדרבנן, שלא כמו השו"ע, שכתב כי לכתחילה מותר במספרים, וכן הבין ה"כסף משנה" את הרמב"ם אלא שמצא

17. חלכות עכו"ם, סי"ב, ה"ז.

18. סימן ב', ג'.

19. יו"ד, קפ"א, טע' י"א.

20. ויקרא, י"ט, כ"ז.

21. דף כא ע"א.

22. יו"ד, קפ"א, טע' י'.

חסבר לדבריו, וזה לשונו²³: "...ומ"מ איכא למידק במה שכתב, אם גלח זקנו במספריים פסור - דמשמע איסורא איכא, דמותר מבעי ליה דומיא דחקפת הראש. ונראה לומר דסירכא דלישנא דמתניתין נקט ולא דוקא, דלכתחילה נמי שרי". הרבה פעמים מתרצים את חרמב"ם בתירוץ דומה כדי לישב את דבריו. דבר דומה מובא בכללי חרמב"ם על ה"יד החזקה" בשם ה"פרי חדש"²⁴: "כשתמצא דין חשיך בשני מקומות, דרך משל, שדין זה שייך בהלכות תרומות וגם בהלכות מאכלות אסורות, וחרמב"ם מביאו רק בהלכות תרומות, אין למידק דמאכלות אסורות לא סבירא ליה חכי, דחרמב"ם אין דרכו רק להעתיק דיני התלמוד כצורתם וכלשונם על מקומו וכו'".

נשאלת השאלה: האם יש לאסור גילוח במכונת חשמלית כדין תער היות והיא מחליקה את עור הפנים כמו תער, או שמא נתיר את השימוש בה כדין מספריים?
מכונת הגילוח דומה בצורת פעולתה למספריים, ואילו בתוצאת פעולתה כתער, שהיא משחיתה, אם נאמר שהאיסור מן התורה חל רק על כלי מסוים והוא התער אזי יהיה מותר להשתמש במכונה, אבל אם נאמר שהאיסור הוא על חתוצאה אזי חמכונה דומה בתוצאתה לתער ואז יהיה אסור להשתמש בה.

חרבה פוסקים הביאו סברות לאסור את הגילוח, כשנימוקם הוא כי המכונה גורמת לתוצאה זהה של התער והיא משחיתה את הזקן. בשו"ת "חבלים בנעמים" נפסק²⁵: "אודות מכונת גילוח חשמלית שמתחלה עושה מעשה מספריים, פעם ראשונה שניה ושלישית, וברביעית גומרת בהשחתה גמורה כתער ממש. תשובה - אסור להשתמש במכונה זו לגילוח זקן".
וכן בשו"ת "מנחם משיב" נפסק²⁶: "מה שהמציאו מכונת חדשה בחשמל לגילוח... דינה כתער".
וכן בשו"ת "שבט הלוי"²⁷: "מכונת הגילוח, יש בהן חשש איסור תורה לגילוח הזקן".
יש פוסקים אשר מחלקים בסוגי מכונות, יש מהן שאסור להשתמש בהן ויש שמותר להשתמש בהן.
בשו"ת "חר-צבי" דן הגרצ"פ להתיר את גילוח הזקן במכונה חשמלית, כי הוא סוען שיש למכונה דין של "מספריים כעין תער", וזאת בשל חפסק של הסכין מן הבשר ע"י הרשת, ונביא את תשובתו בנושא²⁸: "מה שנדפס בשמי לאסור מכונת חשמל, אינו נכון. רק חשבתי לחשואלים אותי על זה, דהיכי שהמתגלחים יצאו נקיים באופן שחבשר נעשה חלק לגמרי, שלא נשאר עליהם שום רושם דגילוח כזה דין תער יש לו ולכן אני אומר לכל שואל: שיזהר שלא לחדק חמכונה לחבשר, דמתוך החידוק יבוא לידי גילוח ממש,

23. הלכות עכו"ם פי"ב ח"ז

24. "פרי חדש", יו"ד, סנ"ח, אות כ"ד.

25. חלק ב', יו"ד, סימן כ"ז.

26. חלק א', סימן קי"ג.

27. יו"ד, סימן ק"ח.

28. "חלקת יעקב", ח"ב, סימן קל"ג, אות ב'.

אבל כשאִינוּ מהדק כל-כך אז אינו בגדר פסיק רישא שיבוא לידי גילוח - ושריא".

חרבה יצאו כנגדו בטענה כי אין אדם יכול לכוון לבל ילחץ חזק במכונה, ואם כן יש חשש איסור דאורייתא, אחד מהם הוא הרב שמואל אחרון יודלביץ הסוען כי זה פסיק רישא ודאי היות ואין אדם יכול לכוון שלא יהדק על הבשר, ובסוף דבריו הוא כותב כך²⁹: "ועל כגון דא אמר שלמה בחכמתו: "היחתה איש אש בחיכו וידיו לא תשרפנה, אם יהלך איש על הגחלים וידיו לא תכוונה"³⁰ - כן כל הנוגע במכונה על בשרו, לא ינקה מאיסור תורה".

ולסיום סוגיה זו רציתי להביא עצם טובה מפי ראש הישיבה, הרב חיים דרוקמן שליט"א:

הרוצה לבדוק אם חמכונה המצויה ברשותו כשרה או שמא פסולה היא, ינהג בצורה הבאה: יקח את המכונה ויעבירה על שיער גב ידו ללא הפעלתה ע"י החשמל, אם שיער יחתך הוי אומר כי לסכין חמכונה יכולת השחתה עצמית כתער, ואם שיער לא יחתך אזי אין לסכין יכולת זו אלא בהפעלה חשמלית בשילוב עם הרשת, וחרי פעולה זו דומה לפעולת המספריים, ומותר להשתמש בה.

"... באורך נראה אור" (תהילים ל"ו)

משל למי שמדליק את חנר וחנר כבה, מדליק והוא כבה, אמר: עד מתי אהיה מתיגע? אמתין לזריחת חשמל ואלך לאורה!

"כך ישראל, נשתעבדו במצרים ועמד משה וגאלם וחזרו ונשתעבדו בבבל, ועמדו דניאל חנניה מישאל ועזריה וגאלום, וחזרו ונשתעבדו בעילם ובמדי ופרס, עמדו מרדכי ואסתר וגאלום, חזרו ונשתעבדו ביון, ועמדו חשמונאי ובניו וגאלום, חזרו ונשתעבדו באדום הרשעה, אמרו ישראל הרינו נתיגענו מחיותינו משתעבדיו ונגאלין, וחזרנו ונשתעבדנו, עכשיו אין אנו מבקשין לגאולת בשר ודם, אלא גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל, ואין אנו מבקשין שיאיר לנו בשר ודם מעתה, אלא שיאיר לנו חקב"ח, שנאמר 'כי עמד מקור חיים באורך נראה אור', וכתוב (תהילים קי"ח כ"ז) 'אל ה' ויאיר לנו'."

[ילקוט תהילים ל"ו ו']

29. "נועם", חלק י"ח, עמ' רכ"ד.

30. משלי, ו', כ"ז.

הערה: ליתר הרחבה בנושא - עיין בספר "חשטל בחלכה", חלק א', פרק י'.